

ԱՐՄԵՆ ԴՊԻՐ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Գևորգյան Հոգևոր Ճեմարանի

(Աստվածաբանական համալսարան)

Ե լսարանի սան

## ԴՊՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ (SCHOLASTICA)՝ ԻԲՐԵՎ ԿՐՈՆԱԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ

### ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

“Scholasticus” բառն առաջ է եկել լատիներեն “schola” և հունարեն “σχολή” ձևերից, որ թարգմանաբար նշանակում է «դպրական», «դպրոցական» կամ «ուսումնական»: Սովորաբար այս եզրույթով է բնորոշվում միջնադարյան (Թ-ԺԴ դդ.) վանական դպրոցներում դասավանդվող կրոնական իմաստասիրությունը (φιλσοσοφία): Հետաքրքրական է, որ “σχολαστικοί” արտահայտությունն առաջին անգամ գտնում ենք տակավին Ք. ա. Դ-Գ դարերում ապրած հույն իմաստասեր-տրամաբան Թեոֆրաստի՝ իր աշակերտին գրած նամակում<sup>1</sup>:

Ի տարբերություն խորհրդապաշտության (mystica)՝ դպրականությունը իմաստասիրությունը կիրառում է կրոնաեկեղեցական ճշմարտությունները հիմնավորելու, Հայտնությանականության եությունն ու բնույթը բանականության համար մատչելի դարձնելու նպատակով: Նրա առաջնային անելիքներից էր համակարգել աստվածաբանական գիտելիքները՝ մեծ մասով հենվելով Եկեղեցու՝ հեղինակություն համարվող Հայրերի կրոնագիտական և աստվածաբանական ողջ գրավոր ժառանգության վրա, միաժամանակ արտածական (deductive) մտահանգումների միջոցով ընդհանուրից բխեցնելով մասնավոր տիպի եզրահանգումներ:

Դպրականության ձևավորումն անմիջականորեն կապվում է Արևելյան Եկեղեցու նշանավոր Հայրերից մեկի՝ Հովհաննես Դամասկացու անվան հետ: Դպրական իմաստասիրության պատմական զարգացման փուլում կարելի է առանձնացնել երեք հիմնական շրջաններ. ա) դպրականության ձևավորումը (վաղ դպրականություն) - Թ-ԺԲ դարեր, բ) հասուն դպրականություն - ԺԳ դար, գ) դպրականության անկումը - ԺԴ-ԺԵ դարեր: Այս շրջանների եկեղեցական իմաստասիրության մեջ առաջնային տեղ էին զբաղեցնում հավատքի ու բանականության, աստվածաբանության ու իմաստասիրության, աստվածային նախախնամության ու մարդու կամքի ազատության, ընդհանուրի ու եզակիի փոխառնչակցության մի շարք հարցեր: ԺԳ դարում որոշ երկրների քաղաքական, մշակութային և տնտեսական կյանքի վերելքը պայմանավորեց դպրական իմաստասիրության զարթոնքը: Այս ընթացքում թարգմանվեցին Արիստոտելի և արաբ իմաստասերների հեղինակած մեծ թվով երկեր, բացվեցին ֆրանցիսկյան և դոմինիկյան միաբանությունները, հոգևոր համալսարաններ, որոնցից աչքի էին ընկնում հատկապես Փարիզի և Օքսֆորդի իմաստասիրական դպրոցները:

<sup>1</sup> Diog. Laert. V, 2, 37, տե՛ս **Христианство**, энциклопедический словарь, том 2, Москва, 1995, стр. 657.

Արիստոտելյան իմաստասիրության տարածումով վերարձարծվեցին հավատի և բանականության, աստվածաբանության և իմաստասիրության փոխհարաբերության հարցերը: Դպրական իմաստասիրության մեջ, սակայն, ձևավորվել էին որոշ ուղղություններ, որոնք այնքան էլ դրական վերաբերմունք չունեին բանապաշտական (rational), հատկապես արիստոտելյան իմաստասիրության նկատմամբ: Այսպես, խորհրդապաշտ մտածողները, ազդվելով Երանելի Օգոստինոսի հայացքներից, առավելաբար արտահայտվում էին ընդդեմ բանապաշտական իմաստասիրության՝ բացառելով դրա հնարավոր թափանցումը հավատքի ոլորտ: Մինչդեռ բանապաշտ իմաստասիրողները, ջատագովելով արիստոտելյան իմաստասիրությունը, փորձում էին այն համադրել քրիստոնեական հիմունքների հետ. ասել է, թե արիստոտելականությունը քրիստոնեացնել: Սակայն հաճախ տեղի էր ունենում վերջինի ճիշտ հակառակ գործընթացը. արիստոտելացվում էր քրիստոնեությունը: Կարծեք վերածնունդ էր ապրում երբեմնի գնոստիցիզմը, որ «կը հաւակնէր փոխարինել պարզ հաւատքը (πῶτος)՝ փոխանակ հաւասարակշռուած իմաստասիրութեան մը գործածելով այլասերած պղատոնականութիւն (կամ արիստոտէականութիւն) մը...»<sup>2</sup>:

### ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ ԴՊՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ

Իր համապարփակ նկարագրով դպրականությունը ներկայանում է իբրև կրոնաեկեղեցական իմաստասիրություն, որը ճիզ է գործադրում՝ համերաշխելու իմաստասիրական կարգույթներն (categoria) ու նրա ընկալյալ իմացաբանությունը քրիստոնեական-եկեղեցական հրամանակարգ (dogma(tic) տեսությունների հետ: Իր տեսակի մեջ սա առաջին փորձն է, որով ցույց է տրվում նախնական դպրականության հայրախոսական իմաստասիրությունը: Համերաշխման այսօրինակ կերպով նպատակ ունենալով մարդկային մտացականությունը (intellect) դույզն-ինչ հասանելի դարձնել հավատո ինքնությունը՝ դպրականությունը և հայրաբանությունը իրարից զանազանվել են այն բանում, որ վեջինիս համար այդ ինքնությունը համարվել է Ս. Գիրքը: Եվ իմաստասիրությունից օգնություն է հայցվել միայն այն դեպքերում, երբ հրատապ անհրաժեշտություն է նկատվել՝ «բանականության լույսի ներքո» բանաձևելու աստվածային Ինքնահայտնությունականությամբ մեկընդմիջ տրված վարդապետական հրամանակարգերը: Այլ խոսքով, հավատքի իսկությունը կայանում է Ս. Եկեղեցու հոգեկիր Հայրերի ամրագրած հրամանակարգերի մեջ, իսկ իմաստասիրության համերաշխումը՝ առավելաբար վերջիններիս պարզաբանման, հիմնավորման և համակարգման մեջ. ահավասիկ և դպրականության իմաստն ու էությունը: Սրա և հայրաբանության միջև սկզբունքորեն առճակատում գոյություն չունի, քանզի հայրաբանության պատմության վաղնջական ժամանակներից սկսյալ ի հարկե յուրացվել են իմաստասիրական որոշ հարազատ ընկալումներ՝ աստվածաբանական հրամանակարգերում հստակություն մտցնելու միտումով:

Դպրականների իմաստասիրումը մեծ մասամբ հիմնարկվում էր Ս. Եկեղեցու ճշմարիտ ուսուցումների հաստատուն հենքի վրա, որոնք միջնադարում ամենուր տիրապետող էին: Աստվածաբանական-իմաստասիրական ավանդության այս երկ-

<sup>2</sup> Շահէ արքեպս. Աճեմեան, *Վարդապետական աստուածաբանութիւն*, դասախօսութիւններ, անտիպ, էջ 76:

միասնության մեջ, ինչ խոսք, բարձրագույն տեղը սեփականվում էր եկեղեցական սրբազան ուսուցմանը: Դրանով հանդերձ, աննվազ հարգանքի և պատկառոտ ուշադրության էր արժանի նաև իմաստասիրական ավանդությունը: Եվ անհաղթ դավթյան հիացումով մենք էլ կարող ենք ասել, թե «ովքեր գեթ մեկ անգամ տենչում են իմաստասիրական խոսքի և ունենում են պատեհ առիթը՝ լոկ մատի ծայրով ճաշակելու նրա քաղցրությունը, նրանք, բոլոր երկրավոր հոգսերին «մնաք բարով» ասելով, ողջախոհ մի մոլությանբ անձնատուր են լինում նրան»<sup>3</sup>: Ուստի հրամայական էր դարձել միաբանել այդ երկու ավանդությունները և դրանք մեկտեղել համընդհանուր նպատակի մեջ: Սույն հրամայականին ընդառաջ և մեկնելով այն սկզբունքից, որ թե( իմացականությունը և թե(, մանավանդ, Հայտնութենականությունը սերում են Լուսո միևնույն Աղբյուրից՝ Աստծուց, տրամաբանում են, որ աստվածաբանության և ստուգական իմաստասիրության միջև որևէ ներհակություն չի կարող հանդուրժվել: Եվ հապացույց այդ երկուսի ճշմարտացիության՝ կարող էր լինել սոսկ դրանց համերաշխումը: Դպրական հրամանակարգերի ծաղկունքի շրջանում, իսկապես որ, աստվածաբանությունը և իմաստասիրությունը համընթաց քայլերով առաջացել են ձեռք ձեռքի տված: Եվ միայն միջնադարի մայրամուտին աստվածաբանությունն ու իմաստասիրությունը տարանջատվում են միմյանցից:

Աստվածաբանությունը հիմնվում է աստվածային Հայտնութենականության վրա, որն ըստ ինքյան կրում է անդրանցական, վերանցական (transcendent) բնույթ: Մինչդեռ իմաստասիրությունը հաստատվում է մտային-իմացական սկզբունքների վրա կամ, ինչպես դպրականներն էին սիրում ասել՝ «բանականության լույսի ներքո»: Միևնույն ժամանակ այն չի հավակնում պնդելու, թե ինքն ի գորու է գոհացնել մեր մտքի երկնասլաց թռիչքը, որ ճգնում է հասնել աստվածային հայեցողության: Համարյա բոլոր դպրականներն ակնածանքով էին վերաբերվում հին իմաստասերներին, ովքեր կարողացան հասնել մտավոր իմացության բարձունքները, ինչը, սակայն, չի նշանակում, թե իմաստասերները մարդկության առջև սփռեցին ողջ ճշմարիտը: Իմաստասիրության նկատմամբ աստվածաբանության գերազանցությունը կայանում է նրանում, որ ճանաչողության հասնելու համար այն ունի գերագույն սկզբունք, և որ իրենում են բովանդակվում այնպիսի բարձրագույն ճշմարտություններ, որոնց բանականությունն ինքնին անկարող է հասնել: Դպրականների համար այդ ճշմարտություններն աներկբայորեն իրական են, որոնք էլ կազմում էին նրանց համակարգված ուսուցման էստարրերը:

Իրենց իսկ խոսքերով ասած՝ իմաստասիրությունը հանդես էր գալիս իբրև աստվածաբանության աղախին (ancilla theologiae)<sup>4</sup>: Դպրական ձևավորման սեմին իմաստասիրական միտքը տակավին չէր գտնվում իր ծառայական կերպի մեջ՝ ի հնազանդություն եկեղեցական ուսուցման: Այսպես, իռլանդացի իմաստասեր Հովհան Էրիուգենան համոզված էր, որ «մեր բոլոր հետազոտությունները պետք է բխեն Հայտնութենականության ճշմարտացիության նկատմամբ մեր ունեցած հավատքից»: Այսուհանդերձ, ճշմարիտ կրոնը նա չէր միտում հասկանալ զուտ եկեղեցական ուսուցման տեսքով՝ նախապատվությունը տալով տրամաբանությանը: Նրանից հետո բանականությունը հետզհետե համաձայնեցվեց եկեղեցական ուսուցման հետ:

ԺԳ դարի կեսերին այդ համաձայնեցումը հիմնավորվում էր այն պատճառաբա-

<sup>3</sup> Դավիթ Անհաղթ, *Երկեր*, Երևան, 1980, էջ 35:

<sup>4</sup> Христианство, стр. 659.

նությամբ, թե քրիստոնեական հրամանակարգերի (երրորդաբանություն, մարմնավորում և այլն) յուրահատկությունները իբր արտաբերված են բանականությամբ փաստարկելի մարզից: ԺԴ դարում անվանականության (nominalism) վերագարթոնքի հետ կապված, աստվածաբանական կացության՝ բանականությամբ փաստարկելի շրջանակն օրավուր նեղանում է այնքան, մինչև որ եկեղեցական ուսուցումը իմացականության հետ համերաշխ պահպանելու դպրականների բոլոր ջանքերն այլևս ի դերն ելան: Արդյունքում՝ արիստոտելյան դպրոցական իմաստասիրությունն իսպառ տարանջատվեց քրիստոնեական հավատքից:

Քրիստոնյա աստվածաբանները թեև խստիվ չէին վարվում բոլոր դպրականների հետ, բայց և այնպես դրսևորում էին կրոնական տիրակալ միտում: Միջնադարում ողջ հոգևոր կյանքն ուղղորդում և դրան աստվածամերձեցման ճանապարհին էր հաստատում քրիստոնեական Եկեղեցին: Եվ միանգամայն բնական էր, որ այդ ժամանակաշրջանում իմաստասիրությունը ևս որդեգրեր աստվածաբանական կողմնորոշում:

Գործնական բնույթի իրագործումներն իրենցից ներկայացնելու էին չափազանց հղկված մի հանգանակ, որը հանդիսանալու էր նրա բարգավաճման գրավականներից մեկը: Սույն մտահոգությամբ էլ՝ ընդհանրական բնույթ կրող հեղինակությունն իր քայլ առ քայլ վերընթացի ճանապարհին խորհում էր իր հանգանակի մեջ ներառել կանոնական այնպիսի սկզբունքներ, որոնք ընկած պիտի լինեին այդ համակարգի հիմքում: Դասակարգային այսօրինակ երևույթ նկատելի է նաև միջնադարյան իմաստասիրության մեջ, որը ևս ակնկալում էր այդպիսի մի հանգանակ: Արդյունքում՝ հայրախոսական իմաստասիրությունը պարզեց ամբողջական հանգանակների միակտոր շարան: Դա հատկապես տեղի ունեցավ դպրականության ծաղկման շրջանում, երբ մեկը մյուսի հետևից հրապարակ իջան անվանի աստվածաբաններ Ալբերտ Մեծի, Թովմա Աքվինացու և Դոմինո Սկոտի աստվածաբանական-իմաստասիրական բնույթի հանգանակները:

Դպրականների ուշադրությունը հայսժամ սևեռվում է այն բանի վրա, որ իմաստասիրողների դատողություններում վաղուց ի վեր իշխում էր նյութը (materia): Ուստի դրանց ձևական մշակման համար պատշաճ էր պահանջել նպատակադիր քննություն և հետևողական աշխատանք: Այսկերպ, փաստորեն, ընդգծվում էր դպրական իմաստասիրության մյուս հատկորոշ գիծը՝ հակվածությունը դեպի ձևը, ձևական մտածողությունը, որը գոյություն ուներ տակավին Արիստոտելի ժամանակ<sup>5</sup>: Այս առումով դպրականությունը հաճախ մեղադրվում էր ձևապաշտության (formalism) մեջ: Այսօրինակ մեղադրանքները հիմնագուրկ չէին, սակայն հարկ է նկատի ունենալ, որ այդպիսի ձևապաշտությանը փարվելը պարզապես անխուսափելիություն էր: Առաջնահերթ խնդիրը կայանում էր նրանում, որ հին աշխարհի իմաստասիրական մտքի կոթողներից պետք է սեփականվեր այն ընդունելին, որն ի

<sup>5</sup> Ձևի և նյութի հարաբերակցությունը, ինչպես նաև իրերի առաջացման երևույթը բացատրելու համար Արիստոտելը ներմուծում է նոր հասկացություններ՝ ռեզուսկություն (potencia) և էներգիա (energie): Այսու, ամեն մի առաջացում, ըստ նրա, անցում է ռեզուսկությունից էներգիային: Արիստոտելի կարծիքով, յուրաքանչյուր իրի առաջացման հիմքում ընկած են չորս պատճառներ՝ նյութ, ձև, շարժում, նպատակ: Քանի որ ձևն ընդգրկում է և՛ շարժում, և՛ նպատակ, ուստի իրերի առաջացման համար հարկավոր են նյութական և ձևական պատճառներ (Մեյրան Զաքարյան, Փիլիսոփայության պատմություն, Երևան, 2000, էջ 74):

սպաս պիտի դրվեր ժամանակի աստվածաբանության բծախնդիր պետքերին: Այսպիսով, նախապես հանձնարարական էր լրացնել իմաստասիրական ավանդության բացերը և ապա հրամայական էր հարթել ներկայի ու անցյալի հեղինակությունների միջև առկա տարաձայնությունները: Սրանցից զատ, անհրաժեշտություն էր նաև իմաստասիրությունը համերաշխել աստվածաբանության հետ, սահմանել և հիմնավորել հավատքի նկատմամբ իմացականության հարաբերության որպիսությունը, գտնել հավատո ճշմարտությունների մտամատչելի բացատրությունները և, վերջապես, գյուտել աստվածաբանական-իմաստասիրական մի համադրույթ: Այս ամենն, ինչ խոսք, միջնադարյան մտածողությանը դրդում է առաջադեմ զարգացման: Ահա թե ինչու դպրականների իմաստասիրման մեջ անագնիվ է տեսնել օգոստինյան կամ արիստոտելյան մտքի սոսկական պատճենումներ:

## ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ ԴՊՐԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆԸ

Դպրական իմաստասիրության պատմությունը նպատակահարմար է ստորաբաժանել երկու ընդարձակ մասերի: Առաջին ենթաշրջանը, երբ սկիզբ է առնում նախնական դպրականությունը, ընդգրկում է Թ դարից մինչև ԺԳ դարասկիզբը: Այն, ընդհանուր առմամբ, իրենից ներկայացնում է արիստոտելական տրամաբանության և նորպղատոնական իմաստասիրության հավակնոտ մերձեցումը եկեղեցական ուսմունքին: Երկրորդ ենթաշրջանում, որն ընդգրկում է ԺԳ դարասկզբից մինչև միջնադարի մայրամուտը, դպրականությունը հասավ իր զարգացման և ընդարձակման աննախադեպ վերելքին: Այն այս անգամ ջանում էր արիստոտելյան իմաստասիրությունը, որ տակավին դպրականության ձևավորումից սկսած ձեռք էր բերել լիակատար ճանաչում, համերաշխել քրիստոնեական եկեղեցական դավանաբանության հետ:

Սովորաբար դպրական իմաստասիրության սկիզբ է համարվում դասական շրջանի իմաստասիրական, ի մասնավորի՝ նորպղատոնական մտքի ինքնակերպ և խիզախ վերափոխումը, որը Թ դարի կեսերին անմիջականորեն կապվում է Հովհան Էրիուզենայի անվան հետ: Նրա՝ սկզբնական շրջանի հայացքները կենսունակ են մնում մինչև ԺԲ դարի միջակայքը՝ բնութագրվելով պղատոնական շերտի գերակայությամբ, որը մեկնաբանվում էր օգոստինյանական ազդեցության առկայությամբ: Բեկումնային նշանակություն ունեցավ արիստոտելյան մտքի ճանաչողական սահմանների ընդլայնումը, որի համար դպրականությունը մասնակիորեն երախտապարտ է նաև արաբ իմաստասերներին: Մակայն ժամանակ առ ժամանակ Արիստոտելի ուսմունքը կասկածանքով է դիտվել քրիստոնեական Եկեղեցու կողմից, որն ուներ իր պատճառները: Այսպես, Հռոմի Գրիգոր Թ Պապը (1227-1241) հրահանգում է բացառել արիստոտելյան որոշ տարամետ գաղափարների դասավանդումը տեղական դպրոցներում: Այս քայլով դրսևորվում էր առավել զգուշավոր վերաբերմունք Արիստոտելի՝ վաղուց ի վեր հրապարակ իջած երկերի նկատմամբ: Եվ միայն ԺԳ դարի միջասահմանում արիստոտելականությունը, քրիստոնյա իմաստասիրության հանդիման, ընդունվում է բարիդրացիական հանդուրժողությամբ:

Այսուամենայնիվ, անտեղի է ենթադրել, որ դպրականության գոյությունը, նրա վերելքն ու վայրէջքը կախում ունեին հին աշխարհի, հատկապես արիստոտելյան իմաստասիրության փայլատակումներից, և որ միջնադարում քրիստոնեական իմաս-

տասիրությունը նախորդների համեմատ գտնվում էր ստրկական վիճակում: Բնչպես Բ-Է դարերի Եկեղեցու Հայրերը, դպրականները ևս դասական իմաստասերների մտածումներում փորձում էին գտնել քրիստոնեական ճշմարտությունների՝ թեկուզ սակավաթիվ հունդեր, որոնցից շատերն, ընկնելով բարեբեր հողում, պիտի պտղաբերեին «*էր որ հարիւրաւոր, և էր որ վաթսնաւոր, և էր որ երեսնաւոր*» (հմմտ. Մատթ. ԺԳ 8): Այսպես, Պղատոնը թեև հավատքի հարցերում ուներ որոշ օտար տեսումներ, սակայն դրանցով հանդերձ նրա վաստակն ամեննին չէր ստվերվում: Նա, ի դեպ, ուսուցանում էր Աստծո կեցության մասին՝ միմյանցից տարանջատելով ժամանակը հավիտենությունից, նյութականը՝ հոգևորից, ժխտելով բանականության՝ իբրև ճանաչողության միակ աղբյուրի անհրաժեշտությունը: Մինչդեռ Արիստոտելը դպրականներին գերեց քրիստոնեական ընկալմանը հարիր կյանքի և հոգու վերաբերյալ իր տեսությամբ: Ըստ նրա՝ հոգին մարմնի կենդանությունն է, կյանքի առհավատյան...

Հաշվի առնելով այս ակնհայտ համանմանությունները՝ մասամբ հնարավոր դարձան դասական իմաստասերների որոշ հայացքների թափանցումները դպրական մտքի զարգացման ճանապարհին: Այդուհանդերձ, Ս. Եկեղեցու վարդապետանոցները, ի դեմս դպրականների, առավել բարձր մակարդակում էին գտնվում իմաստասիրական այնպիսի դպրոցներից, ինչպիսիք էին Ակադեմիան և Լիկեյը:

Դպրականության ծագումը հիմնապես կապվում է ոչ թե Թ դարի արևմտյան մտածող Հովհան Էրիուգենայի իմաստասիրության հետ, այլ Է-Ը դարերի հույն վանական Հովհան Դամասկացու աստվածաբանության հետ: Նրա «Աղբիւր գիտութեան» («Πηγὴ γνῶσεως») աշխատությունը ներկայացնում է հայրախոսական աստվածաբանության համառոտ շարադրանքը՝ իմաստասիրության վերաբերյալ ամփոփ ներածականով: Ընդ որում, իմաստասիրությունը հենց սկզբից հանդես է գալիս իբրև աստվածաբանությանը հնազանդ աղախին: Սակայն վաղ դպրականության բուն առաջնորդը Օգոստինոս Երանելին է, ով անհրաժեշտաբար հավատքի բովանդակությանը հաղորդեց բանապաշտական համակարգված տեսք:

Դպրականներն աստվածաբանությունը դիտում էին իբրև մի գիտություն, որն իր մեջ համատեղում էր կրոնականության բոլոր տարրերը: Այս շավդին առաջինը ոտք դրեց ԺԱ-ԺԲ դարերի անգլիացի աստվածաբան Անսելմոս Քենթերբերացին, որին ժամանակակիցները կոչում էին «երկրորդ Օգոստինոս»: Նրա հայտնի նշանաբանն էր՝ «*Հաւատք ի խնդիր իմացութեան*» («Fides quaerens intellectum»): Աստծո կեցության մասին անսելմյան գոյաբանական ապացույցներով էլ սկզբնավորվում է բանապաշտական աստվածաբանությունը: Առաջին անգամ փորձ է արվում հավատքը բանականացնել կամ գեթ մերձեցնել բանականությանը: ԺԲ դարը նպաստավոր էր նաև խորհրդապաշտական իմաստասիրության համար, որի ականավոր ներկայացուցիչն էր կաթոլիկ աստվածաբան Բերնար Զլերովացին: Հանդես գալով եկեղեցական ավանդության, նրա վարդապետության պաշտպանությամբ՝ նա կշտամբել է դպրականության մեջ նորամուծություններ սերմանողներին:

ԺԳ դարում աստվածաբանությունն սկսում էր հանդես գալ իբրև գիտություն<sup>6</sup>: Այսու, սելանին էին դրվում հարցեր, որոնք կարոտ էին պատասխանների: Այսպես, անհրաժեշտ է արդյոք այդ գիտությունը, թե՞ ոչ. ունի՞ արդյոք նաև գործնական, թե՞

<sup>6</sup> Գիտական աստվածաբանության հիմքերն առաջին անգամ դրվել են Բ-Գ դարերում Կղեմես Աղեքսանդրացու և Ռրոգինեսի կողմից (տե(ս Եզնիկ ծ. վրդ. Պետրոսյան, *Հայրաբանություն*, մաս Ա, Էջմիածին, 1996, էջեր 118, 131):

միայն տեսական բաժիններ. ո՞րն է նրա առարկան, նպատակը, մատուցման եղանակները. ինչպե՞ս այն սահմանել. ի՞նչ կարգով ավանդել... Աստվածաբանությունը լայն իմաստով աստվածգիտություն է, աստվածաճանաչողություն: Ս. Եկեղեցու Հոգեշնորհ Հայրերը շարունակ առաջնորդվել են Պողոս Առաքյալի կարգախոսով. «Հաւատք ձեր մի( իցեն իմաստութեամբ մարդկան, այլ զօրութեամբ Աստուծոյ» (Ա Կորնթ. Բ 5):

Ալբերտուս Մեծն է(լ ավելի է առաջադիմում: Ըստ նրա՝ աստվածաբանությունն իր իմաստության շնորհիվ է ճանաչվում իբրև սրբազան գիտություն և իմաստասիրության բարեկամ: Թովմա Աքվինացին աստվածային այդ իմաստությունը համարում է «*հիմն հաւատոյ*» և հնարավոր ճանաչողության ժամանակական ավարտ (philosophia prima): Աստվածաբանության՝ նվաճված բարձունքում հարամնալու համար հարկավոր էր ոչ միայն «գիտական» եռանդ, այլև մշտատև ապավինում կրոնական սկզբունքներին: Մտավոր աշխարհն, ավա՞ղ, ի զորու չեղավ պահպանելու այս համերաշխ միաբանությունը:

Ուշ միջնադարի դպրականությունը մի կողմից պահպանում էր ծաղկման շրջանի ձեռքբերումները, իսկ մյուս կողմից երևան էր հանում նույնի ինքնաքայքայման նշաններ: Դպրականության անկումը, ներքին պատճառներից բացի, ուներ նաև արտաքին պատճառներ: Նրա կտրուկ վայրէջքը նկատելի է ԺԴ դարում՝ կապված ընդհանուր հասկացությունների (universalia) մասին իմաստասիրական հարցերի արծարծման հետ: Մինչ այդ հրամայող էր իրապաշտությունը (realism): Այժմ վերջինիս տեղն է զբաղեցնում անվանականությունը: Վստահեցնելով, որ ընդհանուր հասկացությունների միջոցով ընդամենը ի վիճակի ենք մտահայել առարկաների անխկանական կեցությունը և ունենալ միակ Աստծո մասին անորոշ պատկերացում, անել կանխակալ վերացարկումներ (abstractia) և կուտակել բառերի դատարկ հնչյուններ ու ոչինչ չասող նշաններ՝ անվանականությունը միաժամանակ մերժում էր իմաստասիրության այսօրինակ իրապաշտ մոտեցումը: Հակառակ դեպքում կստացվեր, թե առանձնահատուկն ինչ-որ արտածված, մտացածին բան է՝ զուրկ և կտրված իրականությունից: Իրապաշտական այսպիսի ուսմունքը մեծ վիճ էր բացում աստվածաբանության և «արտաքին» կոչվող գիտությունների միջև:

Իմացաբանության ճշգրիտ սկզբունքներին հնարավոր է ծանոթանալ միայն աստվածաբանական ներշնչուն մտքի շնորհիվ և Սուրբ Հոգու վստահելի առաջնորդությամբ: Այլ կերպ, սակայն, մարդու համար անհնար է հասնել աստվածաճանաչողության, որ է «*ամենայն յամենայնի*»: Աստված ամենուր է և անուր, անհաս և անքնին, անիմանալի, անսահմանելի... Աստվածային անդրանցականությունն ու ամենուրեքությունը խիստ համահունչ և ներդաշնակ են միմյանց նկատմամբ: Այլապես մեկի կամ մյուսի առավելությունը կամ նվազությունը կհանգեցնի ծայրահեղ բևեռների առկայության, որոնք էլ կմղեն չար հերձվածողության: Քանզի աստվածային անդրանցականությունն առանց մյուսի վեր է ածվում պաղ աստվածականության (deism), ուր Աստված լոկ Արարիչ է՝ առանց նախախնամության: Իսկ աստվածային ամենուրեքությունն առանց նախորդի պատճառում է խոտելի համաստվածություն (pantheism) :

Սակայն ուղղափառ ընկալման համաձայն՝ Աստված «*անընդմիջելի մերձաւոր*» է

և «անմատչելի հեռավոր»<sup>7</sup>: Աշխարհիկ գիտությունները ի վիճակի չեն հասու լինելու ճանաչողության այսպիսի շերտերին, քանի որ զգայարանները հաճախ խաբում են, միտքն ստեպ սխալվում է, փորձը ենթակա է բնության օրենքներին... Եվ միայն հավատքով է հնարավոր դառնում թևածել աստվածճանաչողության խորհրդավոր բարձունքներում: Թեև Աստված ըստ էության անճանաչելի է, սակայն Ինքնահայտնությամբ մարդկանց համար ճանաչելի է դառնում, որչափ որ կամենում է<sup>8</sup>: Քրիստոնյաների միակ ճշմարիտ Աստվածը հայտնված Աստված է, որ շարունակ երևացել է աստվածատես մեր Հայրերին. «Աստուած Աբրահամու, Մովսէսի, Եղիայի եւ մարգարէներուն՝ ոչ թէ մտածուած եւ իմացական պրպտումներով յայտնաբերուած, ինչպէս իմաստասէրներու Աստուածը»<sup>9</sup>:

Աստվածաբանական գիտությունն ունի տեսական և գործնական բաժիններ: Առաջինն իր մեջ ամփոփում է Ս. Եկեղեցու հրամանակարգ ողջ տեսությունը, վարդապետական բոլոր դրույթները: Մինչդեռ գործնական աստվածաբանությունը, մեկ արտահայտությամբ բնորոշելով, խտացումն է քրիստոնեական պարզ կենցաղավարության: Միայն այսպես են բացվում երկնային արքայության դռները, միայն այսպես է հարթվում փրկության ճամփան...

Վերադառնալով դպրականությանը և անդրադառնալով անվանականությանը՝ չենք կարող չհիշել անվանականներից մեծին՝ ԺԳ-ԺԴ դարերի անգլիացի իմաստասեր Ուիլյամ Օկկամին: Նա, ելնելով, այսպես կոչված, «զուտ հավատ»-ի տեսությունից, տերտոլիանոսյան ոգով փորձում էր համոզել, որ ոչ մի միասնություն չի կարող լինել հավատքի և բանականության, աստվածաբանության և իմաստասիրության միջև: Ընդհանուր հասկացությունների վերաբերյալ իր ուսմունքը հետագայում զարգացավ որպես եզրապաշտություն (terminism): Օկկամի հայացքների շնորհիվ անվանականությունը շուտով լայնորեն տարածում գտավ՝ դեպի իրեն ձգելով խորհրդապաշտ աստվածաբաններին: Եվ արդեն ԺԴ դարում իմաստասիրությունը զատվեց աստվածաբանությունից:

### ԴՊՐԱԿԱՆ ԲՆԱԶԱՆՑՈՒԹՅՈՒՆ (METAΦΥΣΙΚΑ)

ԺԲ դարավերջին իմաստասիրման գործընթացն ընդհանուր առմամբ այնպիսին էր, որ հնարավոր էր՝ առաջադրվելն որոշ հարցեր, որոնց տրամաբանությունը տար համարձակ պատասխաններ: Այդժամ դպրականներն սկսեցին շարադրել իրենց ուսուցման հիմնադրույթները՝ գլխավորաբար տրամաբանական հայեցողության հենքի վրա: Ուսուցողական նպատակ հետապնդող գրառումները կենտրոնացած էին մեկ հիմնական խնդրի շուրջ: Այդպիսի խնդիր ակնարկելով՝ դպրականությունն ի նկատի ուներ ընդհանուր հասկացությունների մասին հարցը: Այս խնդիրն արտացոլված է եղել դեռևս արիստոտելյան մտակառույցում: Դպրականներն այն առաջին անգամ գտել են Պորփյուրի «Ներածության» նախաբանում, որտեղ իմաստասերը մատնացույց է անում երեք հարցեր, որոնց լուծումներն իր համար ևս այնքան էլ հստակ չեն: Դրանք են՝ ա) արդյո՞ք սեռն ու տեսակը իրականում գոյություն ունեն, թե՞

<sup>7</sup> Գրիգոր Նարեկացի, *Մատյան ողբերգության*, Բան ԻԳ, Երևան, 2003, էջ 132:

<sup>8</sup> Տե(ս) Գաբրեղին Ա, *Կրօնական, աստվածաբանական և հայագիտական երկեր*, հատ. Գ, Կանադա, 2005, էջ 38-39:

<sup>9</sup> Շահե արքեպս. Աճեմեան, նշվ. աշխ., էջ 36:

դրանք առկա են սոսկ գաղափարապես, բ) եթե ենթադրորեն դրանք իրականում գոյություն ունեն, ապա մարմնավոր են, թե՞ անմարմին, գ) արդյո՞ք դրանք գոյություն ունեն զգայական իրերից անկախ, թե՞ առկա են բոլոր իրերում: Ահավասիկ հիշյալ հարցերը գրեթե վեց հարյուրամյակներ ալեկոծում էին դպրական մտածողներին:

Ընդհանուր հասկացությունների այս կամ այն լուծմանը հավանություն տվող հակադիր ուղղությունները դպրականների կողմից ստացան զանազան անվանումներ: Դրանք հիմնականում երկուսն էին՝ իրապաշտություն և անվանականություն: Իրապաշտ էին կոչվում այն իմաստասերները, ովքեր ընդհանուր հասկացությունները համարում էին իրական գոյություն՝ իրերից անջատ և իրերին նախորդող (*universalia ante rem*): Ի դեպ, այս ուղղությունը իրապաշտության ծայրահեղ տեսակն է: Իրապաշտությանը չափավորության երանգ է հաղորդում արիստոտելյան այն միտքը, թե չնայած ընդհանուրն իրականում գոյություն ունի, սակայն հանդես է գալիս ոչ թե ինքնուրույնաբար, այլ՝ իրերի մեջ (*universalia in re*): Ի տարբերություն սրանց՝ անվանականներն ուսուցանում էին, որ իրական գոյություն կարելի է համարել միայն առանձնահատուկը, իսկ սեռն ու տեսակը առանձնահատուկի ընդհանրացումներն են՝ վերածված միևնույն բառերի նույնական հասկացության (*conseptus*): Քանի որ անվանականությունն ընդգծում է հասկացությունների ենթակայականությունը (*subjectivism*), որոնց միջնորդությամբ մենք ձեռք ենք բերում համասեռ առարկաների մտահղացում, այն կարելի է անվանել նաև հղացականություն (*conseptualism*): Ծայրահեղ անվանականությունն ակնարկում էր բառերի միատեսակություն, որոնց յուրական անվանումների բացակայության պատճառով նկատի էր առնվում համասեռ իրերի ամբողջությունը (*universalia post rem*): Ընդհանրապես, անվանականության ակունքները հայտնաբերվում են վաղ շրջանի հունական իմաստասիրության մեջ, որը շարունակ հակադրվում էր իրապաշտությանը: Հունաստանում անվանականության ներկայացուցիչն էր Մոկրատեսի սան Անտիսթենեսը՝ կինիկների դպրոցի<sup>10</sup> հիմնադիրը: Նա ժխտում էր ընդհանուրը՝ համարելով, որ գաղափարները մարդկային մտքից դուրս գոյություն չունեն, այլ դրանք լոկ մտքի արգասիք են:

Հայ իմաստասիրության ձևավորման առաջին շրջանից սկսյալ (Ե-Ձ դդ.) նրա պատմության մեջ իրենց արձագանքն են գտնում անվանականության և իրապաշտության ուսուցումները: Հայոց իմաստասիրությունն առավելաբար հակված է եղել դեպի անվանականությունը՝ իբրև սկզբունք ունենալով Ս. Դավիթ Անհաղթի իմաստասիրական հայացքները: Դրանք խթան են հանդիսացել եկող սերունդների՝ անվանական գաղափարներ արտահայտելու համար: Սակայն անվանականության՝ իբրև իմաստասիրական ինքնուրույն ուղղության կարկառուն ներկայացուցիչը Վահրամ Բաբունին է: Անվանականության հետագա զարգացումը տեղի է ունեցել խոշոր մտածողներ Ս. Հովհան Որոտնեցու, Ս. Գրիգոր Տաթևացու և Սիմեոն Ջուղայեցու անձնդիր ջանքերի շնորհիվ: Իրապաշտական գաղափարներ են ներկայացված Ստեփանոս Լեհացու իմաստասիրական խոհերում<sup>11</sup>:

Բացի իր համընդհանուր նշանակությունից, ընդհանուր հասկացությունները

<sup>10</sup> Հին հունական կինիկների կամ ցինիկների դպրոցն ուներ սոկրատյան իմաստասիրության թեքում: Նրանց որդեգրած համեստ ապրելակերպը զգալիորեն ազդել է քրիստոնեական ճգնակեցության ձևավորման վրա: Իմացաբանության մարզում հարել են սոփեստների զգացապաշտությանը (*sensualism*) (տե՛ս **Հայկական սովետական հանրագիտարան**, հատ. 5, Երևան, 1979, էջ 432):

<sup>11</sup> Տե՛ս **Հայկական սովետական հանրագիտարան**, հատ. 8, Երևան, 1982, էջ 335-336:

դպրականների համար կարևորվում էին այն պատճառով, որ դրանց լուծումով անմիջական հաղորդակցություն էր ստեղծվում դավանական այս կամ այն դրույթի հետ: Մակայն հարկ է միշտ ի մտի ունենալ, որ աստվածային Հայտնութենականությամբ շնորհված վարդապետական հրամանակարգերը, իրենց բնույթով լինելով անդրիմացական և գերբանական, երբեք մտաքննելի չեն և ոչ էլ ենթակա են իմաստասիրական ստորոգությունների (categoria)՝ հաճախ մանվածապատ սահմանումներին: Հետևապես, չի կարելի միանշանակ վստահել իմաստասիրական որևէ ուղղության, այլ անհրաժեշտ է ունենալ չափավոր դիրքորոշում՝ միակ բացարձակ դիտելով Աստծուն և աստվածայինը....